

УДК 78.07:001.8

DOI <https://doi.org/10.32782/facs-2022-2-3>

Інна ДОВЖИНЕЦЬ

доктор мистецтвознавства, доцент, професор кафедри загального та спеціалізованого фортепіано, Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського, майдан Конституції, 11/13, м. Харків, Україна, 61003

ORCID: 0000-0002-9663-2576

Бібліографічний опис статті: Довжинець, І. (2022). Музичне середовище: особливості і проблеми дослідження. *Fine Art and Culture Studies*, 2, 17–24, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2022-2-3>

МУЗИЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ: ОСОБЛИВОСТІ І ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглянуто музичне середовище як цілісний феномен, визначено можливі вектори і параметри його дослідження. Виявлено, що музичне середовище охоплює всі компоненти процесів творення звукового музичного продукту, його поширення і сприйняття, його основу становить музична діяльність. Формування музичного середовища зумовлене просторово-часовими чинниками й динамікою соціальних змін. На макрорівні музичне середовище становить всю музично-звукову атмосферу Землі, на мікрорівні – це безпосереднє оточення індивіда «тут і тепер». Особлива роль у формуванні музичного середовища належить авторам музики – композиторам. Безпосередній вплив на музичне середовище мають виконавці. Своєрідними «співавторами» творення актуального музичного середовища є й слухачі, які опосередковано, своїми уподобаннями впливають на композиторську і виконавську діяльність.

Середовище завжди розглядається відносно системи, яку оточує (суспільство певного історичного періоду, конкретна територія – місто, регіон, країна, освітній заклад, концертна установа, особистість). Наголошено, що осмислення механізмів функціонування й закономірностей організації музичного середовища як гетерогенного, багатоаспектного явища, передбачає міждисциплінарний підхід і може бути здійснено за допомогою комплексу загальних і спеціальних методів дослідження, зокрема соціологічних, психологічних, історичних, культурологічних, специфічно музикознавчих. У дослідженні музичного середовища запропоновано спиратись на теорії «соціального факту», «психологічного поля», використовувати методи: історико-системний, історико-порівняльний, спостереження, опитування (анкетування), регіонального аналізу, а також специфічні методи музикознавчого дослідження – музично-теоретичного і виконавського аналізу.

Ключові слова: музичне середовище, музична діяльність, дослідження, метод.

Inna DOVZHYNETS

Doctor of Arts, Associate Professor, Professor of a Department of General and Specialized Piano, I. P. Kotlyarevsky Kharkov National University of Arts, Maidan Konstytutsii 11/13, Kharkiv, Ukraine, 61003

ORCID: 0000-0002-9663-2576

To cite this article: Dovzhynets, I. (2022). Muzychne seredovyshche: osoblyvosti i problemy doslidzhennia [Musical environment: peculiarities and problems of investigation]. *Fine Art and Culture Studies*, 2, 17–24, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2022-2-3>

MUSICAL ENVIRONMENT: PECULIARITIES AND PROBLEMS OF INVESTIGATION

The article focuses on musical environment as an integral phenomenon, possible vectors and specifications of its investigation are determined. It is found out that musical environment covers all the components of the processes of sound music product creation, spreading and perception of this product, it is based on music activity. Formation of musical environment is conditioned by time-space factors and dynamics of social changes. At the macro-level musical environment is entire musical sound atmosphere of the Earth, at the micro-level it is a direct surrounding of the individual “here and now”. Performers influence musical environment directly. Peculiar “co-authors” in creation of actual musical environment are also listeners who not directly influence composing and performance activity by means of their preference.

Environment is always regarded relative to the system which it surrounds (society of a certain historical period, the territory – town, region, country, educational institution, concert establishment, personality). It is emphasized that understanding of ways of functioning and regularities of musical environment organization as a heterogeneous, multiple-aspect phenomenon presupposes interdisciplinary approach and can be carried out by means of a complex of general

and specific methods of investigation, in particular, sociological, psychological, historical, culturological, specific musicological. While investigating musical environment, it is suggested to base on the theory of "social fact", "common field", to use such methods as: historical systemic, historical comparative, observation, polling (questionnaire), regional analysis and specific methods of musicological investigation – musical theoretical and performance analysis as well.

Key words: musical environment, musical activity, investigation, method.

Актуальність проблеми. Середовище оточує людину в будь-якому місці її перебування, безпосередньо впливає на неї й одночасно формується в процесі її діяльності. Музичне середовище є результатом творчої діяльності. Воно відбиває процеси, які відбуваються в музичній практиці, а також певним чином впливає на них, зумовлюючи подальший розвиток музичної історії.

Як науковий концепт, «музичне середовище» виявляє зв'язки з різними галузями знань. Наявність суб'єкта – засадничого складника, навколо якого власне й формується музичне середовище, включає його в контекст соціології. Як існуючий звуковий простір, музичне середовище є об'єктом уваги музикознавства, як діяльність зі створення музичного продукту, його розповсюдження та споживання – становить інтерес культурології, як виховний елемент вивчається педагогікою. Перетин цих наук і виявляє міждисциплінарне значення поняття «музичне середовище».

Сутнісні ознаки музичного середовища виявляють багатовимірність підходів до його вивчення. Водночас у межах музикознавства воно розглядається переважно як музично-звукове оточення індивіда, певний простір, в якому відбувається музична діяльність, або коло людей, об'єднаних спільними творчими завданнями. Відсутність одностайності у трактуванні цього поняття зумовлює необхідність розглянути музичне середовище в єдності всіх складників, визначити вектори і параметри його дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні українські наукові розвідки репрезентують широкий спектр осмислення музичного середовища, зокрема, в аспекті краєзнавства музичне середовище розглядали О. Бонь (Bon, 2018), О. Кавунник (Kavunnyk, 2018), О. Мусіяченко (Musiiachenko, 2017); як чинник музичного розвитку – Г. Дворський і С. Чепіга (Dvorskyi, Chepiha, 2014), Т. Лісовська (Lisovska, 2014); як комунікативний компонент музичної діяльності – К. Бацак (Batsak, 2018); як естетичний складник системи

виховання – Л. Сбітнева (Sbitnieva, 2016); як передумова професійної самореалізації митця музичне середовище постає в дослідженні Л. Мартинів (Martyniv, 2020) тощо.

Іноземі дослідники вивчають музичне середовище переважно в аспекті його впливу на музичне виховання дітей, розвиток їхніх музичних здібностей (Brand, 1986; Mallett, 2000; Dell, Rinnert, Yap, Keith, Zdzinski, Gumm, Orzolek, Cooper, Russell, 2014). Окрему увагу приділено музичному середовищу як фактору психо-фізіологічного впливу в процесі музичного навчання, формуванню комунікативних навичок дітей (The impact of the home musical environment, 2021).

Мета роботи – розглянути музичне середовище як цілісний феномен, визначити актуальні підходи до його вивчення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «середовище» широко вживається у мовному обігу. У загальному сенсі він означає предметно-просторове оточення (environment – довкілля) – певний екологічний простір, у якому відбувається життєдіяльність живих організмів, а також соціальну сферу (milieu – оточення) – сукупність матеріальних, економічних, соціальних, політичних і духовних умов, які впливають на діяльність індивідів та соціальних груп (Seredovyshche, 1978). Музичне середовище належить до соціального, оскільки є оточенням індивіда і можливе тільки за його наявності. Сучасний естонський дослідник М. Хейдметс наголошує, що середовище не є еквівалентом поняття «світ», бо охоплює тільки ту його частину, з якою суб'єкт так чи так взаємодіє: ««Світ» може існувати без суб'єкта, тоді як «середовище» – тільки за його наявності, і складність його вивчення полягає в тому, що звичного середовища людина не помічає, вона відчуває його тільки тоді, коли в ньому щось змінюється» (Heydmets, 1983, с. 129). Музичне середовище, як і будь-яке інше соціальне, є оточенням індивіда і можливе тільки за його наявності.

Поняття «середовище» містить конотації впливу і взаємовпливу, зокрема англійський психолог М. Кордуелл зазначає, що будь-який

організм є «предметом свого середовища» (Korduell, 2000, с. 312), а фундатор «індивідуальної психології», А. Адлер наголошував, що люди є «творчими істотами, які не тільки реагують на своє оточення, а й впливають на нього» (Hell, Zigler, 2008, с. 177).

Середовище також надає можливості для реалізації особистості, які зумовлені як властивостями середовища, так і самого суб'єкта. У певних випадках воно виступає стимулом творчих процесів, оскільки трансформації в соціальному середовищі, найближчому оточенні митця впливають на його діяльність, творчі злети, а іноді спонукають до справжніх одкровень. На думку Т. Карпової, психологічний клімат у мистецькому середовищі є визначальним фактором творчих інтенцій (Кагорова, 2013, с. 76).

Музичне середовище, як і будь-яке інше, формується за певних умов, має свою структуру, особливості, масштаб, різновиди і всю специфіку взаємовпливів. На макрорівні воно охоплює всю музично-звукову атмосферу Землі. На макрорівні – це безпосереднє оточення людини в будь-якому місці її перебування, «тут і тепер», увесь звуковий фон, який, за оточує нас скрізь, де б ми не були.

Формування музичного середовища відбувається в комплексі двох основних чинників: часового – певного історичного періоду, культурні уподобання якого впливають на характеристики музичного середовища та просторового – пов'язаного з регіональною специфікою, усталеною системою національних традицій. Оскільки середовище не існує саме по собі, воно завжди розглядається відносно системи, яку оточує (суспільство певного історичного періоду, конкретна територія – місто, регіон, країна, освітній заклад, концертна установа, творчий колектив, особистість).

Формуючись в процесі музичної діяльності, музичне середовище охоплює: різні типи музичного мистецтва, форми музикування, музичні стилі й жанри, актуалізовані музичні твори і що існують в аудіо-, відеоформатах, нотних виданнях, рукописах. Також музичне середовище включає авторів музичного продукту (композиторів), його «реалізаторів» – виконавців, споживачів (слухачів) і всю систему інститутів, організацій, які сприяють його зберіганню й розповсюдженню, зокрема музичні навчальні

заклади, концертні установи, музичну критику, пресу, виробників музичних інструментів, нотні видавництва тощо. Особлива роль у формуванні музичного середовища належить авторам музичного продукту. Композиторське мислення, яке «тісно пов'язане з місцем, часом та інтелектуальним розвитком навколишнього середовища» (Asafev, 1977, с. 26), є імпульсом до стильових, жанрових перетворень і змін, а відтак, – і до можливих модифікацій музичного середовища.

Безпосередній вплив на музичне середовище мають і виконавці, оскільки тільки актуалізований музичний твір стає матеріалом звукового простору. Невід'ємною складовою музично-виконавської діяльності, своєрідним «співавтором» творення актуального музичного середовища є слухач. Як об'єкт композиторської і виконавської творчості, він опосередковано, своїми уподобаннями впливає на музичний продукт. Запити на музичне мистецтво сприяють багатству стилів і жанрів композиторської творчості, видів і засобів музикування, урізноманітнюють музичне середовище.

Отже, в музикознавчій термінології поняття «музичне середовище» є універсальним, воно охоплює всі компоненти процесів творення звукового музичного продукту, його поширення і сприйняття. Музичне середовище становить цілісний феномен, основою якого є музична діяльність

Осмилення механізмів функціонування й закономірностей організації музичного середовища передбачає міждисциплінарний підхід і може бути здійснено за допомогою комплексу загальних і спеціальних методів.

Як компонент суспільного життя, музичне середовище становить предмет соціологічного аналізу. «Музика постає в уяві соціологів <...> як своєрідний соціальний мікросвіт», – стверджує фахівець з проблем соціології музики А. Басова (Basova, 2015, с. 43). «Музика – не абстрактне мистецтво, яке існує саме для себе <...> Вона спрямована до суспільства. Тому її можна розглядати із соціологічного боку», – зазначав відомий німецький диригент В. Фуртвенглер (Furtvengler, 1966, с. 174).

У процесі аналізу музичного середовища однією із систем може бути соціальна спільнота, яка передбачає взаємозв'язок людей, зумовлений спільністю інтересів, близькістю

поглядів. Такою спільнотою є професійне середовище музикантів. Характеризуючи його Г. Кремер відзначав: «Замкненість музичного середовища <...> майже ніколи не порушується. Більшість наших співрозмовників також музиканти, – колишні і майбутні. Ми стежимо за життям музикантів – читаємо біографії, листи <...> Ми живемо серед музикантів не тільки тому, що працюємо разом, а й тому, що дружимо з ними, і навіть вступаємо в шлюб в межах цього ж середовища» (Кремер, 2001, с. 308).

До сталих різновидів територіальної спільноти належить регіон. Окрім території, яка склалась історично, регіон характеризується спільністю соціокультурних, ментально-духовних, ціннісних орієнтацій, а також, за спостереженнями американського дослідника Е. Маркузена, має своєрідне «соціально-економічне, політичне і культурне середовище» (Markusen, 1987, с. 8). Різновидом регіонального слід вважати й музичне середовище.

Дослідження музичного середовища певного регіону мають спиратись на його географічно-просторову специфіку, аналіз економічного стану, особливості історичного розвитку, соціальний склад населення, результати діяльності музичних навчальних закладів та концертних установ. Важливим також є обґрунтування значення локальних музичних подій, аналіз діяльності провідних музикантів, визначення їх ролі у формуванні музичного середовища в конкретно визначений часовий період. Джерельну базу таких досліджень зазвичай становлять документальні матеріали, які зберігаються в місцевих архівах, музейних збірках, приватних колекціях, музичних фондах. Це можуть бути також публікації в періодиці, спогади учасників подій, особисті інтерв'ю з очевидцями, результати пошукових робіт істориків-краснавців тощо.

Особлива роль в регіональних дослідженнях належить середовищу міста. Одним з типів міського середовища є музичне середовище. Окрім власне музичної діяльності, вираженої у творчості виконавців, учасників різноманітних музичних імпрез (концертів, конкурсів, фестивалів тощо), крім публіки, присутньої на цих заходах, музичне середовище міста охоплює всю інфраструктуру, що забезпечує цю музичну діяльність: концертні установи, навчальні заклади, студії, культурно-дозвіл-

леві комплекси, різноманітні форми створення і розповсюдження музичного продукту, пресу, музичний менеджмент, творчі об'єднання, а також органи державного управління, які здійснюють вплив на формування місцевої культурної політики. Водночас, аналіз статистичних даних про кількість проведених музичних заходів, класифікація їх за типами (концерти академічної музики, естрадні, фольклорні тощо) та формою проведення (філармонічні, гастрольні, фестивальні, конкурсні), про характер озвученого репертуару, відвідуваність цих заходів публікою, про резонанс в засобах масової інформації тощо не надає повного уявлення про стан музичного середовища міста, оскільки музичне життя – це лише одна з складових цього середовища. Сутність його як феномена полягає в багатовимірних взаємозв'язках і взаємовпливах, зокрема соціальних, міжособистісних, професійних, колективних тощо.

У наукових дослідженнях життєдіяльності міського середовища застосовується методика детального оцінювання за широким набором кількісних і якісних показників, що дає змогу виявити параметри доступності і якості середовища для городян. Соціокультурне середовище, до якого належить музичне, докорінно відрізняється від будь-якого виду фізичного, або геометричного простору, оскільки це простір не кількісний, а якісний, неоднорідний. Унікальність, неповторність середовища кожного конкретного міста не можна виміряти. Виявити його особливості можливо лише завдяки комплексному підходу, залучивши різні наукові методи. Зокрема, метод порівняння, який допоможе розкрити своєрідність музичного середовища окремого регіону (міста) у зіставленні з іншими територіальними локусами.

З метою діагностування міського середовища застосовують метод спостереження – безпосереднього сприйняття дослідником навколишньої дійсності, проте певним його недоліком є допустима втрата об'єктивності в оцінюванні ситуації, оскільки пізнання дійсності завжди невіддільне від особистісного ставлення спостерігача, його ціннісних орієнтацій та емоційного стану. Стосовно цього Дж. Гіббсон зауважує, що при дослідженні середовища у всіх мешканців є однакові можливості: «навколишній світ оточує їх так само, як і окремого спостерігача» (Gibson, 1988, с. 81), проте у кожного

свій особистий, унікальний навколишній світ, забарвлений власним сприйняттям дійсності. Тому пізнання середовища пов'язане з тим, що і як сприймає спостерігач.

Для дослідження міського середовища застосовують також метод опитування (анкетування) представників різних соціальних груп. Проте отримані дані також не дадуть повного уявлення про музичне середовище, оскільки середовище як фізичне, біологічне, соціокультурне, так і музичне є своєрідним для кожного індивіда. Відбиття його у свідомості завжди залежить від позиції суб'єкта, його потреб і уподобань.

Історичний підхід передбачає вивчення фактів людської діяльності у контексті часу. Відповідно, музичне середовище, як результат творчої діяльності, також може досліджуватися в межах певного історичного періоду (соціального контексту). Зокрема, Е. Дюркгейм підкреслював, що стан середовища в кожній історичній момент залежить від соціальних причин. Це положення стосується й середовища будь-якої групи суспільства. Відповідно до того, як буде організоване середовище, властиве кожній професії, зазначав Е. Дюркгейм, «професійне життя буде абсолютно різним» (Dyurkgeym, 1995, с. 262).

Музична діяльність завжди зумовлена конкретним історичним часом. Вплив епохи (естетичні ідеали, потреби, смаки) особливо позначається на індивідуальній практиці митця. «Формуючись у певному стилізовому середовищі, музикант створює характерну для себе і свого часу манеру творчого самовираження <...> У своїй діяльності він завжди виходить з установок і стереотипів, властивих конкретному музично-історичному моменту», – наголошує Л. Мельнікас (Melnikas, 2000, с. 141, 147).

Особлива роль у формуванні музичного середовища належить авторам музики – композиторам. Безпосередній вплив на музичне середовище мають виконавці. Своєрідними «співавторами» творення актуального музичного середовища є й слухачі, які опосередковано, своїми уподобаннями впливають на композиторську і виконавську діяльність. Водночас, результати діяльності митця впливають на музичне середовище епохи.

У дослідженні музичного середовища цілком виправданим є застосування «теорії соці-

ального факту» Е. Дюркгейма (суспільно значимих подій або явищ, які належать до продуктів духовної діяльності), оскільки музичне мистецтво в усіх його видах і формах також є фактом соціальним. Зокрема, Т. Адорно в «Естетичній теорії» зазначав, що мистецтво «як продукт суспільної праці, що здійснюється духом, завжди є *fait social*» (Adorno, 1998, с. 325).

Методологічною основою дослідження музичного середовища можуть стати ґрунтовні концепції, поширені в науковому дискурсі. Серед них – «теорія психологічного поля» К. Левіна, згідно з якою індивід вивчається у взаємодії з його соціальним оточенням, а поняття «поле» означає «життєвий простір», у якому поєднані людина і психологічне середовище, яке впливає на неї. «Теорія психологічного поля» може бути застосована для розгляду широкого кола феноменів (соціальних, психологічних), відповідно, й музичного середовища, яке, згідно з основними положеннями цієї теорії, усвідомлюється як звукове поле, яке оточує індивіда і перебуває у взаємозалежності з ним.

Дослідження особистості в контексті її взаємодії з середовищем вкрай складне, адже воно передбачає осмислення безлічі взаємозв'язків. Як вважав Р. Лінгтон, психологічні стани не можна дослідити за допомогою точних об'єктивних методів (Linton, 2007, с. 179). Реакції суб'єкта на зовнішні фактори в кожному окремому випадку інші. «Намагаючись визначити ті психічні сили, які забезпечують творчий процес музиканта (композитора чи виконавця), ми неминуче стикаємось» з тим, що «принципово не піддається пізнанню», – наголошував М. Арановський (Aranovskiy, 2009, с. 32). Виявити вплив музичного середовища (в комплексі всіх його чинників) на діяльність митця можна лише опосередковано, через уточнення загальної соціально-культурної ситуації, локального контексту, взаємовідносин з найближчим оточенням (мікросередовищем), через аналітичне осмислення творчості, педагогічних напрацювань, музичних пріоритетів й уподобань тощо.

Осмислення музичного середовища можливе також через аналіз конкретного музичного матеріалу. Музичні твори відбивають естетичні ідеали, смаки і потреби суспільства певної історичної доби, регіональні особливості, актуальні

форми і види музичної діяльності, популярні жанри, своєрідні засоби втілення художньої образності, виконавський інструментарій тощо. Цілісний аналіз стилістики, образності, форми, фактури динаміки, а також засобів виконавського втілення розкриває не тільки художній світ досліджуваного твору, а й контекстне середовище його функціонування.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі проведеного дослідження виявлено, що поняття «музичне середовище» є універсальним, воно охоплює всі компоненти процесів творення звукового музичного продукту, його поширення і сприйняття. Музичне середовище становить цілісний феномен, осно-

вою якого є музична діяльність. Іманентною властивістю середовища є процесуальність, тому розглядати явище доцільно у певних просторово-часових та історико-соціокультурних координатах. Механізми функціонування і закономірності організації музичного середовища є складними. Запропоновані в розвідці соціологічні, психологічні, історичні, регіональні та специфічно музикознавчі методи дослідження допоможуть з'ясувати характеристики окремо взятого конкретного музичного середовища (регіону, міста, колективу тощо). Водночас, музичне середовище є багатограним і багатоаспектним явищем і потребує подальшого ґрунтовного вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адорно Т. Эстетическая теория. Москва : Республика, 2001. 527 с.
2. Арановский М. Г. Музыка и мышление. *Музыка как форма интеллектуальной деятельности*. Москва : Книжный дом «Либроком», 2009. С. 10–43.
3. Асафьев Б. В. Книга о Стравинском. Ленинград : Музыка, 1977. 279 с.
4. Басова А. Г. Концепт музики в соціологічній теорії ХХ століття. *Наукові записки НаУКМА*, 2015. Т. 174. С. 40–45.
5. Бацак К. Ю. Музично-комунікативне середовище італійської опери в Одесі (досвід театрального сезону 1852–1853 років). *Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*, 2018. № 2 (39). С. 67–86.
6. Бонь О. І. Музичне середовище Києва 1920 років у дзеркалі его-документів. *Українська історична наука в сучасному освітньому та інформаційному просторі*. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. С. 338–349.
7. Гибсон Дж. Экологический подход к зрительному восприятию. Москва : Прогресс, 1988. 464 с.
8. Дворський Г. І., Чепіга С. Г. Вплив освітньо-музичного середовища на розвиток особистості школяра. *1025-річчя історії освіти в Україні: традиції, сучасність та перспективи*. Київ, 2014. С. 93–101.
9. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. Москва : Канон, 1995. 352 с.
10. Кавунник О. А. Музичне середовище, як об'єкт музичного краєзнавства. *Українське музикознавство*, 2018. Вип. 44. С. 98–106.
11. Карпова Т. Н. Женская драма: театральная среда как стимул творчества. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2013. № 5. Ч. 2. С. 76–79.
12. Кордуэлл М. Среда. *Кордуэлл М. Психология. А–Я. Словарь-справочник*. Москва : Фаир-Пресс, 2000. 448 с.
13. Кремер Г. Обертонь. Москва : АГРАФ, 2001. 352 с.
14. Линтон Р. Личность, культура, общество. *Вопросы социальной теории*. 2007. Том 1. Вип. 1. С. 175–190.
15. Лісовська Т. А. Вплив музичного середовища на розвиток імпровізації в дітей дошкільного віку. *Науковий вісник Миколаївського нац. ун-ту імені В. О. Сухомлинського*, 2014. Вип. 1.45 (106). С. 83–86.
16. Мартинів Л. І Музично-мистецьке середовище та педагогічна традиція Дрогобича як передумови професійної самореалізації Богдана Сюті. <<http://new.ddmu.org.ua>> (2022, квітень, 15).
17. Мельникас Л. Экология музыкальной культуры Москва : Композитор, 2000. 328 с.
18. Мусіяченко О. С. Історичні події як фактор впливу на розвій музичного середовища Києва другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Київські історичні студії*, 2017. № 2 (5). С. 71–77.
19. Сбітнева Л. М. Розвиток системи музично-естетичного виховання дітей і молоді в Україні (друга половина ХХ століття) : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Київ, 2016. 406 с.
20. Середовище. *Академічний тлумачний словник української мови: в 11 томах*, 1978. Т. 9. С. 137.
21. Фуртвенглер В. Из литературного наследия. *Исполнительское искусство зарубежных стран*. Москва : Музыка, 1966. Вип. 2. С. 146–187.
22. Хейдметс М. Субъект, среда и границы между ними. *Психология и архитектура : тезисы конференции в Лохусалу (20–22 января 1983, Таллин)*. С. 124–137.

23. Хьелл Л., Зиглер Д. Альфред Адлер: индивидуальная теория личности. *Теории личности основные положения, исследования и применение*. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 607 с.
24. Brand M. Relationship between home musical environment and selected musical attributes of second-grade children. *JRME*, 1986. Vol. 34. № 2. P. 111–120.
25. Dell C., Rinnert N., Yap C., Keith T., Zdzinski S., Gumm A., Orzolek D., Cooper S., Russell B. Musical home environment, family background, and parenting style on success in school music and in school. *Contributions to Music Education*, 2014. Vol. 40. P. 71–89.
26. Mallett A. An examination of parent /caregiver attitudes toward music instruction, the nature of the home musical environment, and their relationship to the developmental music aptitude of preschool children : a dissertation of doctor of philosophy. The University of Nebraska-Lincoln, 2000. 167 p.
27. Markusen A. *Region: The Economics and Politics of Territory*. New Jersey : Rowman & Littlefield, 1987. 304 p.
28. The impact of the home musical environment on infants' language development. *Infant Behavior and Development*, 2021. Vol. 65. <<https://www.sciencedirect.com/journal/infant-behavior-and-development/vol/65/suppl/C>>. (2022, April, 8).

REFERENCES

- Adorno, T. (2001). *Esteticheskaya teoriya* [Aesthetic theory]. Moscow : Respublika, 527. [in Russian]
- Aranovskiy, M. G. (2009). *Muzyka i myshlenie* [Music and thinking]. *Muzyka kak forma intellektualnoy deyatelnosti* [Music as a form of intellectual activity]. Moscow : Knizhnyiy dom "Librokom". 10–43. [in Russian]
- Asafev, B. V. (1977). *Kniga o Stravinskom* [The book about Stravinsky]. Leningrad : Muzyka, 279. [in Russian]
- Basova, A. H. (2015). *Kontsept muzyky v sotsiologichnii teorii XX stolittia* [Music concept in sociology theory of the XX century]. *Naukovi zapysky NaUKMA* [Scientific notes of NaUKMA], 174, 40–45. [in Ukrainian]
- Batsak, K. Yu. (2018). *Muzychno-komunikatyvne seredovyshe italiiskoi opery v Odesi (dosvid teatralnoho sezonu 1852–1853 rokiv)* [Musical communicational environment of the Italian opera in Odessa (experience of theatrical season of the 1852–1853)]. *Chasopys Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P. I. Chaikovskoho* [Magazine of P. I. Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine], 2 (39), 67–86. [in Ukrainian]
- Bon, O. I. (2018). *Muzychne seredovyshe Kyieva 1920 rokiv u dzerkali eho-dokumentiv* [Musical environment of Kyiv of the 1920-ties reflected in ego-documents]. *Ukrainska istorychna nauka v suchasnomu osvithnomu ta informatsiinomu prostori* [Ukrainian history science in the context of modern education and information]. Vinnytsa : TOV "TVORY", 338–349. [in Ukrainian]
- Gibson, Dzh. (1988). *Ekologicheskii podhod k zritelnomu vospriyatiyu* [Ecological approach to visual perception]. Moscow : Progress, 464. [in Russian]
- Dvorskyi, H. I., Chepiha, S. H. (2014). *Vplyv osvitno-muzychnoho seredovysheha na rozvytok osobystosti shkoliara* [Education and music influence upon schoolchildren's personality development]. *1025-richchia istorii osvity v Ukraini: tradytsii, suchasnist ta perspektivy* [1025th anniversary of Ukrainian education history: traditions, modern times and perspectives]. Kyiv, 93–101. [in Ukrainian]
- Dyurkgeym, E. (1995). *Sotsiologiya. Ee predmet, metod, prednaznachenie* [Sociology. Its subject, methodology, tasks]. Moscow : Canon, 352. [in Russian]
- Kavunnyk, O. A. (2018). *Muzychne seredovyshe, yak ob'iekt muzychnoho kraieznavstva* [Musical environment as an object of local music history]. *Ukrainske muzykoznavstvo* [Ukrainian musicology], 44, 98–106. [in Ukrainian]
- Karpova, T. N. (2013). *Zhenskaya drama: teatralnaya sreda kak stimul tvorchestva* [Female drama: theatrical environment as stimulus for creativity]. *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki* [Historical, philosophical, political sciences, jurisprudence, culturology, art history. Questions of theory and practice]. Tambov : Gramota, 5, p. 2, 76–79. [in Russian]
- Korduell, M. (2000). *Sreda* [Environment]. *Korduell M. Psihologiya. A-Ya. Slovar-spravochnik* [M. Corduell. Psychology. A-Z. Dictionary and reference book]. Moscow : Fair-Press, 448. [in Russian]
- Kremer, G. (2001). *Obertony* [Overtones]. Moscow : AGRAP, 352. [in Russian]
- Linton, R. (2007). *Lichnost, kultura, obschestvo* [Personality, culture, society]. *Voprosy sotsialnoy teorii* [Social theory tasks], vol. 1, is. 1, 175–190. [in Russian]
- Lisovska, T. A. (2014). *Vplyv muzychnoho seredovysheha na rozvytok improvizatsii v ditei doshkilnoho viku* [Influence of musical environment upon preschoolers' improvisation formation]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho nats. un-tu imeni V. O. Sukhomlynskoho* [Scientific bulletin of V. O. Sukhomlynsky Mykolaiv National University], 1.45 (106), 83–86. [in Ukrainian]
- Martyniv, L. I. (2020). *Muzychno-mystetske seredovyshe ta pedahohichna tradytsiia Drohobycha yak peredumovy profesiinoi samorealizatsii Bohdana Siuty* [Music-art environment and pedagogical traditions of Drohobych

as a basis for Bohdan Suta's professional self-realization]. Retrieved from: <http://new.ddmu.org.ua> [in Ukrainian] (2022, April, 15).

17. Melnikas, L. (2000). Ekologiya muzyikalnoy kulturyi [Ecology of musical culture]. Moscow : Kompozitor, 328. [in Russian]

18. Musiiachenko, O. S. (2017). Istorychni podii yak faktor vplyvu na rozvii muzychnoho seredovyscha Kyieva druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [Historical events as a factor influencing Kyiv musical environment development in the second part of XIX – beginning of the XX century]. *Kyivski istorychni studii [Kyiv historical studies]*, 2 (5), 71–77. [in Ukrainian]

19. Sbitnieva, L. M. (2016). Rozvytok systemy muzychno-estetychnoho vykhovannia ditei i molodi v Ukraini (druha polovyna XX stolittia) [Ukrainian children and youth musical aesthetic education system formation (second part of the XX century)] : dys. ... d-ra ped. nauk: 17.00.03. Kyiv, 406. [in Ukrainian]

20. Seredovysche [Environment]. *Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh [Academic exploratory dictionary of Ukrainian: in 11 volumes]* (1978). Vol. 9, 137. [in Ukrainian]

21. Furtvengler, V. (1966). Iz literaturnogo naslediya [From literary heritage]. *Ispolnitelskoe iskusstvo zarubezhnykh stran [Performance art abroad]*. Moscow : Muzyka, 2, 146–187. [in Russian]

22. Heydmets, M. (1983). Sub'ekt, sreda i granitsy mezhd u nimi [Subject, environment and borders between them]. *Psihologiya i arhitektura : tezisy konferentsii v Lohusalu (20–22 yanvarya 1983, Tallin) [Psychology and architecture: Lohusalu conference points (January 20–22, 1983, Tallin)]*, 124–137. [in Russian]

23. Hell, L., Zigler, D. (2008). Alfred Adler: individualnaya teoriya lichnosti [Alfred Adler: individual theory of personality]. *Teorii lichnosti osnovnyie polozheniya, issledovaniya i primenenie [Fundamentals and application of the theory of personality, studies]*. St. Petersburg : Piter, 607. [in Russian]

24. Brand, M. (1986). Relationship between home musical environment and selected musical attributes of second-grade children. *JRME*, vol. 34, № 2, 111–120. [in English]

25. Dell, C., Rinnert, N., Yap, C., Keith, T., Zdzinski, S. Gumm, A., Orzolek, D., Cooper, S., Russell, B. (2014). Musical home environment, family background, and parenting style on success in school music and in school. *Contributions to Music Education*, vol. 40, 71–89. [in English]

26. Mallett, A. (2000). An examination of parent /caregiver attitudes toward music instruction, the nature of the home musical environment, and their relationship to the developmental music aptitude of preschool children : a dissertation of doctor of philosophy. The University of Nebraska-Lincoln, 167. [in English]

27. Markusen, A. (1987). Region: The Economics and Politics of Territory. New Jersey : Rowman & Littlefield, 304. [in English]

28. The impact of the home musical environment on infants' language development (2021). *Infant Behavior and Development*, vol. 65. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/journal/infant-behavior-and-development/vol/65/suppl/C> [in English] (2022, April, 8).